

gheid was zijn bezoek aan Rome " september 1966, en de daarop gevolgde afre-

at

getwijfeld de vraag van Karres opkomt naar de frekwentie van het vieren van het vondmaal kan alleen maar zegenrijk zijn dat niet alleen voor het diakonaat. Veel aandacht schenkt hij ook aan de dienst der ebeden. Ook hier weer praktische suggesties voor de diakonen en de predikanten. Ieder boeiende opmerkingen worden gemaakt over het werelddiakonaat of oecumenisch diakonaat. Ook hier plaatst Karres de daad aan gerechtigheid heel centraal. Flitsende opmerkingen worden gemaakt over de implicaties van het jubeljaar voor onze wereld-erhoudingen, over de liquidatie van onre-abel kerkelijk bezit e.a. Ik zou vooral dit oofdstuk willen laten lezen door de velen die reaal een 'eigen' project willen steunen in die niet zelden 'aansprekend project' isen van de diakonale organen (pag. 114 v.v.). Na hoofdstukken over diakonaat en zening en over de overheid besluit de auteur het een zeer instructief hoofdstuk over het gemeentediakonaat. Hierin werkt hij op concrete wijze zijn stelling uit, dat diakonen de roeping hebben de echte diakonia zo waar te maken dat de gemeente beter in staat om haar dienst te verrichten. De lezer zal gemerkt hebben, dat ik met veel enthousiasme dit boek heb gelezen. De uitroepkens en de onderstrepingen bezorgen me bijna een lege balpen! Natuurlijk zijn er kritische kanttekeningen te plaatsen. Het wordt bijvoorbeeld onvoldoende rekening gehouden met de opkomende zorg uit wat en onrechte door sommigen genoemd wordt, de welzijnszorg. Ook het wegebben van wat roeger kerkelijk maatschappelijk werk heet uit het diakonaat plaatst ook het gemeentediakonaat voor nieuwe vragen. Deze kritische noten worden echter overspoeld door te vele goede dat Karres biedt of liever zegt: vanuit de bijbel laat zien. Ik hoop dat het gemeentelieden, diakonen maatschappelijk werkers en predikanten (ze vinden er prachtig preekmateriaal) dit boek lezen en worstelen met de vraag hoe dit om te zetten in daden. Niet om macht uit te oefenen, doch om de liefde van Christus te laten zien in en buiten onze samenleving.

Htg. Boekencentrum, Den Haag (239 pag., prijs f 11,90). Dr. J. van Klinken, dit boek van ds. Karres bespreekt, is de directeur van het algemeen diakonaal bureau der reformeerde kerken te Utrecht.

was zijn vaste voornemen nog een studie te schrijven, waarin hij Mozart met Goethe wilde vergelijken. Zijn voornaamste thema was daarbij: Goethe heeft gezien, Mozart heeft gehoord. Maar Goethe heeft constant in alles en alleen zich zelf gezien, terwijl Mozart steeds boven zich zelf uit hoorde! Voor het overige was hij daarom in Goethe geïnteresseerd, omdat hij in Goethe een modern mens zag, die veel en veel interessanter was dan al die 'moderne mensen' die de school van Bultmann gedurig voor ogen heeft. Barth vond de manier waarop Goethe het christendom te boven wilde komen en voorbij streven veel hoender dan al die latere vormen van atheïsme die wij vandaag beleven. Karl Barth was ook in zoverre een typisch modern mens dat hij eigenlijk heel ongaarne oud was. Hij keek zo min mogelijk in de spiegel om zijn gezicht te zien. Hij had een bijna ziekelijke angst om een praterige oude man te worden. Hij was bang om iets te zeggen dat uit de tijd was. Hij was er bang voor bij de mensen alleen maar met het verleden mee te komen. Dat wilde hij bepaald niet! Dan zou hij nog maar liever helemaal hebben willen zwijgen. In dit verband nog een anekdote: aan zijn vriend Thurneysen zei hij eens: 'Zeg, Eduard, begrijp jij de tegenwoordige jeugd? Nee? Dan moeten we er ook niet achter hun rug op schelden!' Welke herinneringen hebt u aan zijn laatste colleges? 'Het merkwaardige was allereerst dat hij tot op het laatste toe de drang gevoelde aan de universiteit te blijven arbeiden. En elke keer dat de college tijd weer naderde beving hem de angst of hij nog wel in de gelegenheid zou zijn zijn collegeplannen ten uitvoer te brengen. Vaak nam hij zich voor het Seminar maar af te zeggen, om het dan toch te geven. Het doorzetten van zijn Seminare was een grote inspanning voor hem. Heel wat keren vroeg hij zich af of hij er nog de kracht voor had. Maar hij was door deze opgave, die hij zich stelde, ook weer zo in beslag genomen, dat hij zich weken lang op deze college's voorbereide en zelfs voorbereide als nooit tevoren. Maar goed, wat die colleges geweest zijn aan men in Nederland duidelijk terugvinden in uw boekje De oude Barth.' En zijn laatste dagen?

'Hij vertelde ons de zaterdag voor zijn dood nog een enig verhaal. Een jonge katholieke geestelijke had hem door de telefoon gezegd dat hij niet wist hoe hij moest preken over het evangelie van de komende zondag, en wel over de ontvangenis van Maria. Barth troostte hem en monderde hem op en raadde hem aan om vrolijk en wel, zonder van het thema af te wijken, over deze ontvangenis te preken, zoals zijn liturgiegeregeld hem voorschreef. In opdracht van Barth ben ik toen die preek de volgende dag gaan horen, en kon vaststellen hoe deze jonge geestelijke — zij het nog al tamelijk 'barthiaans' — over de ontvangenis van Maria preekte. Ik heb dat Barth nog tot zijn tevredenheid door de telefoon verteld. Hij stierf in de nacht van maandag op dinsdag 9-10 december 1968. Op de zondagavond daaraan voorafgaand hebben we nog kamermusiek van Mozart gehoord. We hebben toen ook gesproken over de laatste voordracht waaraan hij werkte. Die laatste avond, toen mijn vrouw en ik bij hem waren, hebben we, zoals gewoonlijk onder een goed glas wijn, lang gesproken over deze lating, waarin mij zowel de protestanten

ken. Ik was ook daarop in de stekamer, en las daar met zijn vrouw het gezang van Gellert:

Jesus lebt, mit ihm auch ich
Tod, wo sind nun deine Schrecken?

Die dag moest ik steeds terugdenken aan 'n droom van me, die ik hem verteld heb dat hij gestorven was, en dat zijn dood een enorm verdriet voor me betekende. Maar hij antwoordde daarop: 'Dat is een verkeerde reactie. Wanneer ik eenmaal gestorven zal zijn, moet je eenvoudig de Haffner-Serenade van Mozart horen'. En dat heb ik gedaan, en eerst toen heb ik die raad goed en diep begrepen. Ik herinner mij ook een gesprek met Barth, waarin hij heel duidelijk over zijn eigen dood sprak. Hij kon over de dood spreken zo simpel als een kind. Dan vertelde hij me dat hij o zo graag weer jong zou zijn. En toen ik hem eens vroeg of ook een christen niet levensmoe kan zijn, antwoordde hij op de man af: 'Zo'n uitspraak zou onchristelijk zijn, zo iets kan een christen eigenlijk nooit zeggen; hoogstens diegenen die hun leven reeds helemaal hebben afgesloten'. Maar zijn leven, vond hij, was nog niet afgesloten!

Welke zijn uw mooiste herinneringen aan Karl Barth?

'De mooiste herinneringen van ons mens zijn meestal ook de intiemste. Maar ik wil er wel één vertellen. Misschien was het mooiste moment wel toen ik hem er na veel praten toe bracht zijn zorgvuldig bewaakte K.D.-fragment over de dood, K.D., IV, 4, uit de la te voorschijn te halen, en hij het mij gaf om persklaar te maken.

Of misschien was het wel het moment toen hij mij de door een orfenis tot zijn beschikking gekomen plano van zijn vader schonk, waarop hij zelf Mozart had ontdekt, en waarop ik hem later thuis, door de telefoon, een sonate van Mozart voor hem speelde.

Over Barth tenslotte nog dit als samenvatting van ons gesprek: na zijn zware ziekte in de zomer van 1968 doorleefde hij werkelijk een merkwaardig blijde, innerlijk en uiterlijk onbekommerde tijd. In die dagen sprak hij dan wel eens het vrolijke vermoeden uit dat Mozart een engel geweest kon zijn. Nou, als je Barth die laatste dagen zag en meemaakte, dan zou je dat vermoeden bijna van hem zelf krijgen, omdat hij zo vredig, zo vrolijk en opgewekt in de omgang was. Zijn humor had een heel eigen gehalte. Ze bestond daarin vooral dat hij niet alleen grappen maakte, maar dat hij het vrolijke op een gegeven moment als het ware ook zag!

Hij hoorde graag grappen, en hij vertelde ze graag verder. Maar zijn humor was nooit toevallig. Ze was geen losse gelegenheids-humor, maar bij hem altijd fundamenteel van aard, en daarom een voortdurende levenshouding. Ook de grap was voor hem vaak een situatiegrap.

Zo was een heel typisch grapje van hem, waar hij telkens weer over sprak, dat wanneer hij in de hemel zou komen, hij al zijn doctorstitels — het waren er elf — eerst aan de garderobe moest afgeven.

'Is misschien helemaal niet toevallig dat Karl Barth over de hemel en het toekomstige leven graag in de vorm van humor sprak, meestal begeleid van een stil knip-oogje. Misschien maakt dit nog eens duidelijk dat Barth soms wel eens met nadruk tegen me zei: de ware humor is de ware ernst, en echte ernst is altijd echte humor.'

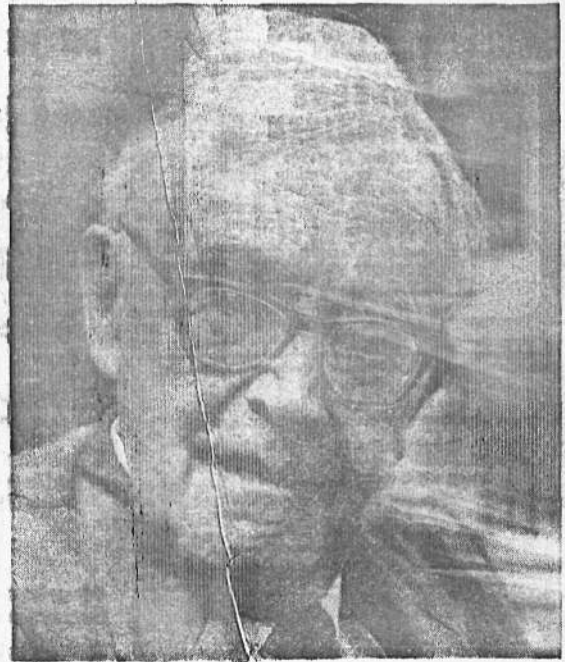
3268 V921

rd Busch

predikant te Uerkheim in Zwitserland, waarvan de bekendste zijn 'Johannes humane Theologie, Texte und Erläuterungen zur Theologie des alten Karl Barth' (1969); hij verkte mee aan de posthume publicatie van *Nölnis*.
geleden dat Karl Barth op het Hör-Friedhof te Bazel werd begraven. Daarom Puchinger met Eberhard Busch had

van Karl Barth

merd

er aanvechtingen gesproken, nog een merkwaardig feit: Karl Barth nam het feit van de menselijke dromen opvallend ernstig. Hij heeft er eens iemand heel nadrukkelijk op aatt gemaakt, dat we ook verantwoordelijk in voor wat we dromen.

heeft hij me eens de volgende droom verteld: hem werd in de droom getoond wat de was. Hij zag namelijk een mens in afschuwelijke eenzaamheid. Hij was er door geknakt, en helemaal toen hij een stem hoorde die tot hem zei: 'Dat staat ook jou te wachten!' Barth voegde daar toen in een geek met mij aan toe: 'Mensen zoals Beruwer beseffen misschien niet dat ook ik in deze dreiging van de hel weet!'

was Barth als chef?

ij was de aangenaamste 'chef' die zich ar denken liet, omdat hij zich eenvoudig als chef gedroeg, maar meer als een endschappelijk, ouder medemens.

heeft niet eerst voorzichtig onderzocht ik zijn vertrouwen wel waard was, en wat kon. Hij heeft me van begin af aan zijn de vertrouwen geschonken, en mij zijn ik toevertrouwd, en zelfs in vrijwel onbekende mate, en dat juist heeft me aangeford me dat vertrouwen ook waardig te onen.

in opzichte van zichzelf was hij spaarsaam, eenvoudig en bijna gierig met geld. Maar ar anderen kon hij een koninklijke weldoed zijn en een weggever; zo heeft hij zich jegens mij betoond.

heeft u van hem geleerd?
waarover is heel veel te zeggen

e luisteren naar Mozart. En van hem heb ik ook geleerd mij beter uit te drukken — ook om beter brieven te schrijven, iets wat hij zelf zo meesterlijk kon, omdat hij, wat hij eggen wilde ook zeggen kon op altijd weer verschillende manieren, maar altijd ingaand op de werkelijke problematiek van bepaalde aangeschrevenen.

Karl Barth was werkelijk een onburgerlijk open mens, en zei iemand altijd waar het op stond. Hij heeft ook mij soms heel straf dat ene gezegd wat hij ook heel wat andere jongeren heeft voorgehouden: je moet werkelijk eggen wat je denkt, zonder omwegen. Je moet niet in- en uitredeneren en niet alles reëles afgrenzen wat je zegt: praat vrijuit! Zijn taak bestond allereerst uit het hem helpen bij het gereed maken van zijn manuscripten en de brieven die hij mij dicteerde. In de tweede plaats moest ik zelf brieven voor hem lezen, de inhoud daarvan aan hem vertellen, en daarover met hem converseren. En dan moest ik tenslotte zijn papieren en documenten ordenen.

Vaarover praatte Barth het liefst?

O, over oneindig veel thema's.

Noemt u er eens een paar...

Hij sprak met mij natuurlijk allereerst over fatgene waarmee hij zelf bezig was. Dat was nu eenmaal zo'n beetje mijn taak: met hem bezig te zijn omzake datgene waarmee hij bezig was.

Hij was de laatste jaren van zijn leven als net ware geobiologeerd door de ontwikkelings an het tegenwoordig rooms-katholicisme. Met wel zeggen dat hij zich daar met hart

wisseling met de paus en andere vatikaanse hoogwaardigheidsbekleders. Waarbij hij — en ik hoop dat de hollands protestanten daarvan niet zullen schrikken — er niet voor terugdeinsde de paus (heffelijker nog dan vele rooms-katholieken) steeds weer met Uwe Heiligheid aan te spreken. Daarbij raadpleegde hij werkelijk alle mogelijke protestantse literatuur tot en met de door hem zo genoemde klaagvrouw Dorothee Sülle en de revolutielectuur van de theologiestudenten. Dan volgde hij ook heel nauwkeurig de politieke wereld, al verzuchtte hij dikwijls bij het lezen van de kranten: 'Vandaag ziet de krant er weer uit als een karnavalskrant van een gekkenhuis!'

En ja, waarover wij verder nog zo gepraat hebben...

Hij had altijd oog voor het schone in het leven, de kunst: schilderkunst, vooral Botticelli, zag hij graag in zijn ouderdom. Hij had ook oog voor het schone geslacht, voor de vrouw, en was gefascineerd door de betekenis van de liefde.

Ging hij wel naar het toneel?

'Hij heeft tweemaal achtereen Die Gärtnerin aus Liebe van Mozart gezien en Così fan Tutti.

Een poging om met de allernieuwste literatuur op de hoogte te komen, moest echter, door gebrek aan begrip, worden afgebroken.

Wat zijn arbeid in het algemeen betreft: hij was enorm ijverig, al was zijn arbeid gedurende de laatste jaren toch meer waarnemend dan productief.

Met dat al heeft hij ook de laatste jaren toch enorm veel gelezen. Zo nam hij nog een hele

als de rooms-katholieken, zowel de progressieven als de conservatieven even vriendelijk als duidelijk het zijne wilde zeggen.

Verder sprak hij die avond nog met geestdrift over de lectuur waarmee hij bezig was: de boeken van een Bazelse schrijfster, Gertrud Lendorff, waarin het milieu van Bazel vast een honderd jaar geleden wordt beschreven.

We zijn die avond nog aan zijn bed geweest, waar mijn vrouw hem zijn medicijnen gaf, waarna wij drieten nog een adventkoraal zongen:

Nun jauchzet all ihr Frommen
In dieser Gnadenzeit
Weil euer Heil ist kommen,
Der Herr der Herrlichkeit.

En dan de laatste strofe:

Er wird nun bald erscheinen
In seiner Herrlichkeit,
Der all euer Klag und Weinen
Verwandeln wird in Freud.

Dat was voor mij het afscheid....

De avond voor zijn dood heeft hij nog tot laat aan zijn voordracht gewerkt, en heeft toen in bed nog in een boek over Stalin gelezen. Ja, dat was op zijn manier een stuk barthaanse profaniteit!

Daarna heeft hij blijkbaar zijn nachtbeneden, want zijn handen waren nog samengevouwen toen men hem gestorven vond. Mevrouw Barth heeft mij de morgen daarop direct telefeoneerd, om te zeggen dat haar man overleden was.

Het bericht trof me zoals iemand die het ver-

In heel opmerp de betrouwing van elke droom

Geen avond van de laatste jaren

Hij was zijn vader heeft en de rest is twijfel

Gesprek met Eberhard Busch

Eberhard Busch (foto links), sinds kort predikant te Uerkeim in Zwitserland (foto rechts) dagelijks samenwerkte. Busch publiceerde diverse kleinere studies, 'Ein Herold des Königs' (1960), 'Humane Theologie, Texte und Erläuterungen zur Theologie des alten Karl' (1967), 'Pfarrer Dr. Wilhelm Busch, Ein Pietist in der Kaiserzeit' (1969); hij publiceerde ook Karl Barth: 'Letzte Zeugnisse' (1969).

Vandaag, 13 december, is het juist een jaar geleden dat Karl Barth op het Hör-Friedhof te Bazel werd begraven. I

was de laatste assistent met wie Karl Barth samenwerkte, waarvan de bekendste zijn 'Johannes zur Theologie des alten Karl' (1967) en 'Ein Herold des Königs' (1960). Busch werkte mee aan de posthum publicatie van Barth's 'Letzte Zeugnisse' (1969).

Nürnberg

Friedhof te Bazel werd begraven. I

De laatste jaren van Karl Barth blij en onbekommerd

door dr. G. Puchinger

Karl Barth was voor mij wat hij ook voor vele mensen voor en naast mij is geweest: een mens die mij de vreugde heeft bijgebracht om theoloog te zijn, en die mij het leven heeft leren liefhebben.

De zachte, ingetogen stem van iemand die zijn woorden nauwkeurig afweegt, en toch weet waarover hij het heeft.

Een half jaar na de dood van Karl Barth ontmoette ik in Bazel de laatste assistent van Barth, Eberhard Busch, geboren op 22 augustus 1937 te Witten aan de Ruhr in Duitsland, die theologie studeerde te Wuppertal, Göttingen, Heidelberg, Münster (Westf.) en Bazel, en die de afgelopen jaren nauw met prof. Karl Barth heeft samengewerkt.

Ik wilde hem, nu ik toch in Bazel was, bedanken voor enige gegevens die hij mij had verstrekt voor de lijst van levensdata van Barth ten bate van het boekje 'De oude Barth'. Ik had hem altijd op college bij Barth gezien. Meestal bracht hij na college Barth in zijn auto naar huis.

Wij gingen samen praten en eten in een restaurant vlak bij de Barfüsserplatz, en haalden herinneringen op, toen ik ineens vroeg hoe dom het zou zijn dit gesprek met iemand die Barth de laatste jaren zo goed gekend heeft, alleen voor mij zelf te houden. We waren daarom nauwelijks aan tafel, of ik vroeg of ik hem een interview mocht afnemen over enkele persoonlijke herinneringen aan Barth. Noch hij noch ik waren er op voorbereid. Tot mijn verwondering was Eberhard Busch zelfs nooit voor een interview benaderd, maar hij was bereid aan mijn verzoek te voldoen. Wie, afgezien van zijn familieleden en zijn naaste vriend, zou Barth nader kunnen brengen dan deze laatste jaren?

fecte conditie. Beroemd is de koude douche die hij iedere morgen nam. Om zijn beterschap te bewijzen bekijkt Barth eens de hoge watertoren, hier in het Bruderholzkwartier, en met goed gevolg, zoals ook zijn arts, dr. Alfred Briellmann moest erkennen. Dat alles bewijst wel dat zijn gezondheidstoestand toen weer opperbest was.

Als hij aan het werk was kon hij uren en uren schrijven of diktieren: z'n pijp ging uit, z'n koffie vergat hij, hij hoorde alleen nog maar de telefoon.

Dat was trouwens in het algemeen een karakteristieke trek van hem: wat hij deed, deed hij helemáál. Wanneer hij iemand aanhoorde, luisterde hij ook echt, dan was hij werkelijk één en al oer. En als hij aan 't werk was, werkte hij ook intens. Daar kwam nog bij die merkwaardige eigenschap dat wanneer hem iets voorgelezen werd, hij direct merkte wanneer iemand daarbij ook maar de geringste fout maakte, en dat direct corrigeerde.

En nu nog even dit: hij vertelde me eens dat hij in zijn leven eigenlijk nooit gearzeld heeft. Hij zag natuurlijk wel dat er een weg rechts en een weg links en een tussenweg was, maar dan koos hij gemakkelijk, vervolgens de zijn weg en zag niet om!

Zou hij werkelijk nooit eens getwijfeld hebben?

'Natuurlijk zal hij best wel eens gearzeld hebben, maar nooit over de grondzaken. En natuurlijk heeft hij wel degelijk geweten van twijfel, wat aanvechting is. In de laatste zomer die hij beleefde was hij eens flink ter neergeslagen, en zei toen dat hij er vroeger wel over geprekeerd had, maar nu eerst was het het laatste woord dat hij ooit zei over de grondzaken. Hij zei: 'Ik heb nu wel over de grondzaken gesproken, nu heb ik alleen nog maar de grondzaken te bedenken'.

Over aanvechtingen gesproken, nog een merkwaardig feit: Karl Barth nam het feit van de menselijke dromen opvallend ernstig. Hij heeft er eens iemand heel nadrukkelijk op attent gemaakt, dat we ook verantwoordelijk zijn voor wat we dromen.

Zo heeft hij me eens de volgende droom verteld: hem werd in de droom getoond wat de hel was. Hij zag namelijk een mens in afschuwelijke eenzaamheid. Hij was er door geschokt, en helemaal toen hij een stem hoorde, die tot hem zei: 'Dat staat ook jou te wachten!' Barth voegde daar toen in een gesprek met mij aan toe: 'Mensen zoals Berkouwer beseffen misschien niet dat ook ik van deze dreiging van de hel weet!'

Hoe was Barth als chef?

'Hij was de aangenaamste 'chef' die zich maar denken liet, omdat hij zich eenvoudig niet als chef gedroeg, maar meer als een vriendschappelijk, ouder medemens.

Hij heeft niet eerst voorzichtig onderzocht of ik zijn vertrouwen wel waard was, en wat ik kon. Hij heeft me van begin af aan zijn volle vertrouwen geschonken, en mij zijn werk toevertrouwd, en zelfs in vrijwel onbepaalde mate, en dat juist heeft me aangespoord me dat vertrouwen ook waardig te betonen.

Ten opzichte van zichzelf was hij spartaans eenvoudig en bijna gierig met geld. Maar voor anderen kon hij een koninklijke weldoener zijn en een weggever; zo heeft hij zich ook jegens mij betoond.

W. heeft u van hem geleerd?

Barth is heel veel te zeggen

te luisteren naar Mozart. En van hem heb ik ook geleerd mij beter uit te drukken — om beter brieven te schrijven, iets wat hij zelf zo meesterlijk kon, omdat hij, wat hij zeggen wilde ook zeggen kon op altijd weer verschillende manieren, maar altijd ingaande op de werkelijke problematiek van bepaalde aangeschrevenen.

Karl Barth was werkelijk een onburgerlijk open mens, en zei iemand altijd waar het op stond. Hij heeft ook mij soms heel straf datgene gezegd wat hij ook heel wat andere jongeren heeft voorghouden: je moet werkelijk zeggen wat je denkt, zonder omwegen. Je moet niet in- en uitdromen en niet allerlei afgrenzen wat je zegt: praat vrijuit! Zijn taak bestond allereerst uit het hem helpen bij het gereed maken van zijn manuscripten en de brieven die hij mij dicteerde in de tweede plaats moest ik zelf brieven voor hem lezen, de inhoud daarvan aan hem vertellen, en daarover met hem converseren. En dan moest ik tenslotte zijn papieren en documenten ordenen.

Vaorover praatte Barth het liefst?

O, over oneindig veel thema's.

Koemt u er eens een paar...

Hij sprak met mij natuurlijk allereerst over datgene waarmee hij zelf bezig was. Dat was nu eenmaal zo'n beetje mijn taak: met hem bezig te zijn inzake datgene waarmee hij bezig was.

Hij was de laatste jaren van zijn leven al te ware gebinlogerd door de ontwikkeling van het tegenwoordig — soms-katholische — denken wel zeggen dat hij zich daar met hart